

אסופה

ארבעה מאמרים
מאוצרות הר"ש אשכנזי שליט"א

העלם דבר וטעות סופר
הגונב מן הספר
הרמב"ם כמתרגם מלשון התלמוד ללשון המשנה
מילונות עברית כיצד?

ערך, השלים והביא לבית הדפוס
יעקב ישראל סטל
בהשתתפות
אליעזר יהודה בראדט

פה ירושלים תובב"א
בשנת תשעד לפ"ק

בכל ענייני הספר ניתן לפנות אל:
יעקב ישראל סטל
alfabita99@gmail.com

לרכישת הספר:
אליעזר יהודה בראדט:
eliezerbrodt@gmail.com

תשע"ד © 2014
כל הזכויות שמורות
ליעקב ישראל סטל

פתח דבר

בשמחה רבה אני מגיש לפני הקוראים ארבעה מאמרים מפרי עטו של ר' שמואל אשכנזי. שניים מהם ראו אור לפני שנים רבות; השלישי ('העלם דבר וטעות סופר') נדפס אך כמעט לא התפרסם, והרביעי ('הגונב מן הספר') - כמעט ולא נדפס, או מוטב נדפס לשליש ולרביע.

תודתי נתונה לאקדמיה ללשון העברית, שבבמותיה נתפרסמו שני מאמרים, על האישור להדפיסם מחדש, ולידידי ר' אליעזר יהודה בראדט שיזם את הפרסום שלפנינו.

כולי תקווה שתמצאנה היכולות להמשיך ולפרסם בדפוס את שאר יצירותיו של ר' שמואל אשכנזי,

כעתירת

יעקב ישראל סטל

תוכן העניינים

3	העלם דבר וטעות סופר
13	הגונב מן הספר
87	הרמב"ם כמתרגם מלשון התלמוד ללשון המשנה
109	מילונות עברית כיצד?
154	מפתחות
163	תיקונים והשלמות

העלם דבר וטעות סופר*

מרגלא בפומיה דשמואל זעירא:

יש חושבים, שאין גדול יכול לטעות. ואם הוא טועה, אינו גדול. ואני אומר: גם גדול שבגדולים מצודת הטעות פרושה לרגליו. ואולם אין הטעות גורעת מגדלותו מאומה. וכיחוד כשמעירים לו והוא מודה ואינו בוש לומר: טעיתי והדרנא בי, הדבר מוסיף לגדלותו!

ואני הכותב ילדות היתה בי והעזתי פני במחברים לרשום בשולי ספריהם הערות ותקונים, השגות מהשגות שונות, על שכחת כתובים ודברי חז"ל ועל חוסר ידיעה בסדר הדורות ועוד ועוד.

נער הייתי גם זקנתי ולא סרתי מדרך הבקורת הסותרת על מנת לבנות, לא נשאתי פני איש, גם אם כגובה ארזים גבהו. רק את אשר השים האמת בפי – לפי עניות דעתי – אותה אשמור וארשום.

ויאמר שמואל וגו', ואני זקנתי ושבתי וגו', מנעורי עד היום הזה המשכתי ללכת נתיבות דרך לא סלולה אשר סללתי לעצמי, עד שנצטבר באמתחתי אוסף גדול, בכמות ובאיכות, של השגות על דברי ראשונים ואחרונים. אך נמנעתי מלפרסמן בדפוס, כי יראתי פן אכשל ואלכד ח"ו בעוון בזוי ת"ח.

והנה בא אלי האברך הנו"מ ר' שלום נ"י בהצעה, כי אתן בידו כמה השגות, כדי לפרסמן באור ישראל ונראה מה תהיה תגובת הקוראים והמעיינים. שמא ישכילו לתרץ את הקושיות (בפשטות ולא ב'פלפול') והיה הדבר לתועלת הרבים.

בעודני מתלבט בעצמי, אם להענות להצעת ר' שלום, הגיע לביתי ר' גדלי' נ"י, עורכו האחראי של אור ישראל, ואף הוא הפציר בי לפרסם את ההשגות בקובץ הנערך על ידו.

פתני ר' גדלי' ואפת. ואבחר בחי השגות מסוגים שונים על ספרים שונים. ואולם

* נדפס לראשונה כתוספת לגליון טו (ניסן תשנ"ט) של הקובץ אור ישראל היוצא לאור ב"מאנסי ניו יארק", שנדפסה בחמשה ועשרים טפסים בלבד. לך אמרין, שטיא! סחור סחור! לכרמא לא תקרב!

הגונב מן הספר*

ישנם מחברים וישנם "מחברים". יש אנשים העמלים בתורה ובחכמה, כותבים את רעיונותיהם עלי-גליון ואף מוציאים אותם לאור, ובכך נכנסים לכלל מחבר. אולם יש מי שמעדיף ליצור ב'קצור דרך', כי למה להם לעמול ולטרוח אם יש לפנייהם מן המוכן. הוא נוטל ספר קיים, מעתיק ממנו ככל אשר יחפוץ, והנה נוצר "מחבר" חדש!

אף "מחברים" אלו נחלקים לכמה סוגים. יש ש"רק" חלק קטן מספרם הועתק מזולתם, אך יש שכל חבורם, על קרבו וכרעיו, נגנב מאחר, ואין בחבור ה"חדש" אלא שנוי השם בלבד - שם הספר ושם המחבר. גם קרה, שחתן קם בחותנו וגנב את חבורו ועוד טען שהוא-הוא הנגזל...¹; ולעתים הגנב הספרותי אינו נרגע עד שגונב מפי עמלו של חברו, שונה ומששלש!² גם ארע, שהמאשים את חברו בגנבה ספרותית הפך לנאשם על ידי הנאשם הראשון.³

אכן, גם אצל רבותינו הראשונים וגדולי האחרונים אנו מוצאים כזאת, שהביאו מדברי קודמיהם בלא להזכירם. כך, לדוגמא, נהגו ר' דוד קמחי ור' יוסף אלבו, כך גם נהג ר' יצחק אברבנאל בפירושו הרבים, ואף היעב"ץ לא נקה מזה. אולם כבר המליצו עליהם, שבתקופתם הם לא ראו בכך כל עוול.

ר' זרחיה בר' יצחק חן כותב: והקמחי [רד"ק] לעולם גונב מדברי ראב"ע במקומות אשר יראה לעצמו בהם תועלת (פירושו לאיוב, לח ז - תקות אנוש, עמ' 283).

וכתב ר' יעקב אבן חביב: עוד חשב (הר"י אלבו ז"ל, בפ' טז ממאמר ג [בספר העקרים]), בסוף הפרק, לגנוב לב התלמידים ולהראות להם כי הרב רבי חסדאי ז"ל

* חלק קטן מהמאמר פורסם בישראל, כה (תשעא), עמ' תרעה-תרצ.

1. כמו יעקב מרדכי פעלדבויה שהעתיק ספרו בית יעקב (טשרנוביץ תרמח) מספרו של חותנו ר' יהודה ליב וינקלר, בית יהודה (וויץ תרטז). ראה להלן, מס' 12 (בית יעקב).

2. כדוגמת מרדכי נתן הכהן שווארץ שהגדיל לגנוב מזולתו שלושה חבורים והדפיסם על שמו: אמרי בינה (להלן, מס' 6), ברוך מרדכי (מס' 14) וחמדת צבי (מס' 31).

3. ראה להלן, מס' 26 (המצדף).

הרמב"ם כמתרגם מלשון התלמוד ללשון המשנה*

(למלאות תתל שנה להולדת הרמב"ם)

את רוב ספריו ואיגרותיו כתב רבנו משה בן מימון בלשון הערבית, שהייתה שגורה בפי היהודים בארצות המזרח ובספרד. אולם את ספרו הגדול "משנה תורה", המקיף את כל התחיקה הישראלית על יסוד מקורותיה מסיני ועד זמנו, כתב הרמב"ם בלשון העברית, ביתר דיוק: בלשון המשנה.

ספרי ההלכה שקדמו לרמב"ם – שאילתות דרב אחאי גאון, הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, הלכות גדולות לרב שמעון קיירא והלכות רב אלפס – נכתבו כולם בלשון התלמוד, הואיל והוא המקור העיקרי לדיני ישראל ומנהגיו. ברם הרמב"ם לא הסכים לחבר את ספרו בלשון התלמוד, "לפי שלא יבינוהו מאנשי אמונתנו¹ היום, כי אם יחידים", אבל גם בלשון כתבי הקודש קשה היה לכותבו - "מפני שצר לנו היום אותו הלשון המקודש מהשלים ענייני הדינים בו". הרמב"ם החליט אפוא לחבר את ספרו "בלשון המשנה, כדי שיקל זה לרוב האנשים"². משום כך נטל עליו לתרגם לעתים תכופות לשונות תלמודיים, שנכתבו במקורם ארמית, ללשון העברית.

תרגומים מלשונות תלמודיים כבר הובאו בדברי פרשני התלמוד השונים, כגון רבנו חננאל, רבנו גרשום, רש"י, רשב"ם ואחרים, אגב פירוש דברי התלמוד. אולם תרגומים מכוונים ומתוך שיטה נמצאים בספר הלכות ראו³ ובספר

* נדפס לראשונה בלשוננו לעם: קונטרסים עממיים לענייני לשון, מחזור טז, קונטרס ו (קנח), ניסן-אייר תשכה, עמ' 139-174. בפרסום הראשון נדפסו חלק מההערות בסוף המאמר, וכאן הוצבו כולן במקומן.

1. נוסח אחר: אומתנו.

2. לשון הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות (בתרגום מערבית).

3. נקרא כן על שם התחלתו בפסוק: ראו כי ה' נתן לכם השבת (שמות טז כט). הספר נדפס בשנת תרמו בעיר "ווירסייליס הסמוך לפאריס", והוא עיבוד עברי של ספר הלכות פסוקות הנ"ל, שנדפס בשנת תשיא בירושלים.

מילונות עברית כיצד?

הערות על "המלון החדש" לאבן-שושן*

עמל רב ואהבה רבה למלה העברית הושקעו ב"מלון החדש", שכבר במהדורותיו הראשונות הספיק לבצר לו מקום מרכזי במילונות העברית המודרנית. אחרי מהדורות רבות וכרך מילואים זכינו עתה למהדורה חדשה, מעובדת ומתוקנת מעיקרה. המהדורה שלפנינו כוללת "את אוצר המלים של הלשון העברית לכל תקופותיה... ניבים, צירופי-לשון, מימרות, משלים ופתגמים", בלוויית הדגמות נבחרות מן המקורות העתיקים והחדשים, למן המקרא ועד לספרות העברית החדשה של ימינו.

על יסוד החומר שצבר המחבר במהדורות הקודמות ואחרי הניסיון המילוני הרב שרכש לו בדין קיוויו, שהפעם נזכה למילון הנכסף, השלם, המשוכלל והמדויק. ואמנם, בלי ספק יש במהדורה האחרונה, עד כמה שיש לדון לפי הכרך הראשון הנסקר כאן, שכלולים בכמות ובאיכות לעומת המהדורות הקודמות, אולם אשר לשלמות – עדיין השלמות ממנה והלאה. ולא עוד, אלא שבכמה עניינים אף יש נסיגה לעומת המהדורות הקודמות (ראה בסוף המאמר בעניין הכתיב המלא).

בהרבה ערכים ניכר החיפזון, האוכל כל חלקה טובה בעבודת חיבור מילון. כן מציין המחבר הרבה ערכים בציונים של תקופות מאוחרות, אף כי הם מצויים כבר במקורות קדומים. ויש אשר יציין המחבר את הערך בציון של תקופה קדומה, אבל כאסמכתא הוא מביא משפטים ממקורות מאוחרים, אף כי יש כנגדם משפטים יפים ומתאימים מהם במקורות קדומים (ראה להלן, מובאות מאוחרות).

החיפזון ניכר גם בכך, שהושמטו מן המילון הרבה צורות לשון המצויות ביצירות הספרותיות, שהיוו את המקורות הספרותיים העיקריים של המילון (לפי הרשימה שבעמודים יז–כב) ושהמחבר הכריז עליהם "שנבדקו באופן שיטתי וצוטטו במילון במידה מרובה".

פגמים וליקויים אלה, שאפשר לעבור עליהם בסלחנות כלפי המהדורה

* המלון החדש, אוצר שלם של הלשון העברית הספרותית, המדעית והמדוברת, ניבים ואמרות עבריים וארמיים, מונחים בינלאומיים, מאת אברהם אבן-שושן, בהשתתפות חבר אנשי-מדע, בשבעה כרכים. כרך ראשון: א–ד. הוצאת קריית-ספר בע"מ, ירושלים תשכ"ו. [בחדשים הראשונים של תשכ"ז יצאו שני כרכים נוספים – המע'.

המאמר נדפס לראשונה בלשוננו, לא (תשכ"ז), עמ' 123–137, 217–234, 299–310.

מפתח המלים

אב = הורה 13	אפוף = מוקף 17
אבול = אָבֵל 2	אָפְסִים = קצוות 37-36
אָבַח = חרב 31-30	אָפְסִים = קרסולים 36
אָבָקָה = אבק, עפר 6	אָצֵל = בעיני 7
אָגַד = חָפַר 16	ארגמני = שצבעו ארגמן 34
אדונה = גברת 13	אָרוּג = מחובר, משולב 37
אָהֹק = הידוק 34	אָרוֹף = אָרֶה 3
אהבה = שם ברכה 11	אָרוּסִים = התקשרות לשם נישואין 11
אהבה = שם פיוט 11	אָרוֹשׁ = מבוסא 37
אָוִי = ציון ובית-המקדש 6	אָרְחִית = דרכון 34
אורת- 16	אָרֶס = בא בברית אירוסין 18
אָזֵן 13	אָרֶס = עשה (האב) אירוסין לבתו 11
אָזֵן = נאזן, נשקל (שיר) 17	אָרְסָה = באה בברית אירוסין 11
אָזַר = נאזר, נחגר 34	אָרֶר = קָלַל 17
אָחַד = ייחד 36	אָרֶשׁ = בָּטָא 38
אישון = לילה 7	אָרֶשׁ = בא בברית אירוסין 18
אלולי = של אלול 17, 11	אָשֹׁר = מאושר, מקוים 4
אָלוּם = חזק 3	אשמך = קבר 38
אָלַח = זָהָם, לכלך 17	אָשֶׁר = הָלַל, שָׁפַח 4
אָלְמָה = אילמות 3	אָתוּי = בא, נכנס 14
אָלַף = לָמַד 7	אתנן = שכר 14
אָן = מתי 7	בָּגִיד = בגידה, מעילה 7
אָנוּחַ = נאנח 36	בָּגִידָה = מַלְיָה 38
אָנַח = אנחה 21	בהילות = חפזון, התרגשות 29
אסופי = ילד שנאסף מן השוק 17, 11	בהיק = מזהיר, נוצץ 18
אָסַף = מת 7	בהיקה = זוהר, זיו 18
אָף = פנים 3	בָּהֶק = זוהר, זיו 18
	בָּהֶק = הלבין, התנוצץ 31

תיקונים והשלמות

ההפניות מתייחסות למספרי העמודים שבתדפיס
(הספרור שבתוך סוגרים מרובעים)

עמ' 2, שו' 3 מלמטה (סוף ד"ה אֶהָל) —

"שהיה ממית עצמו מנעוריו באהלי החכמה" (רש"י לאבות א א).

שם, שו' 2-1 מלמטה —

למחוק את הכתוב בסוגריים מרובעים ולכתוב: זרעו (של יצחק, יעקב אבינו) היה רגיל בבית המדרש. או: היה נכנס ברגליו לבית המדרש.

עמ' 4, שו' 3 —

"לשונך מני ים אֶרֶץ / כחרב עֶרֶץ" (אלחריזי, תחכמוני, מא 319); "יתן לך האל נחום אֶרֶץ / ושכר עֶרֶץ / וזרע בָּרוּךְ" (שם, מה 341); "יחידה עקבך כְּרוּךְ / בקץ וזמן לא אֶרֶץ" (ברודי-וינר, מבחר השירה העברית, עמ' רכז). עי' עתה: יהודה רצהבי, לשוננו לעם, כג, עמ' 44-46, ומאמרו של יעקב לוינגר בהמעין מד א (תשרי תשסד), עמ' 57-64.

עמ' 6, שו' 6 מלמטה —

"לעד באווי לשכון" (הוא, אדר בתאר 2, מנחה לי"כ 611); "עמל וכעס באוויך גמרו" (הוא, שבת סורו).

שם, שו' 5 מלמטה —

"אָוויך גַּתֵּן בחטאינו" (תעינו מאחריך); "תצהיר מחשכי אָווי" (או"א תתן אחרית לעמך); "קומם אָווי קרית משושך" (משלם ברבי קלונימוס, מורה חטאים); "קהל מחרף בְּאָווי הכה מלאך בלילה" (שמואל השלישי, אזכירה נגינותיך, גנזי שכטר, ג, עמ' 29 שו' 109).